

Традиційні теми повчань для священників у Євангелії учительному Кирила Транквіліона Ставровецького – континуація і зміна¹

Аліція З. НОВАК

Євангеліє учительне Кирила Транквіліона Ставровецького стало значним внеском у реформування Церкви XVII ст. У статті показано, що проповідник, закликаючи до інтелектуального, дисциплінарного й етичного оновлення, зачіпав низку тем, які до того часу (і надалі) були предметом ерарших повчань (м. ин. синодальних і хіротонії), адресованих священникам. Однак мораліст акценти розставляє інакше, ніж його попередники: торкаючись етичної проблематики, міцно пов'язує її з проблемою священничого навчання. Такі підходи можна помітити в пізніших повчаннях для священників.

Ключові слова: наука, священник, гріх, моральність.

Євангеліє учительне Кирила Транквіліона Ставровецького відіграло важливу роль у реформуванні Церкви XVII ст. Навіть попри те, що офіційна православна церковна влада відкинула цю книгу, вона стала одним із найпопулярніших проповідницьких збірників не тільки в межах Київської митрополії, але і на теренах Московщини. На думку Мажанни Кучинської, автор збірника звернув особливу увагу на необхідність оздоровити цілий клир: і ерархів, і парафіяльне духовенство, – а також посилити їхній авторитет у суспільстві, особливо серед вірних². Свідченням цих прагнень автора є той факт, що тема пастирського служіння часто повторюється у більшості повчань збірника. Тому що Транквіліон закликав до інтелектуального, дисциплінарного й етичного оновлення,

¹ Статтю реалізовано в межах дослідницької програми «*Kapłan w ruskich naukach dla duchowieństwa w metropolii kijowskiej (Rzeczpospolita XVI-XVII w.)*», фінансованої за грантом Національного центру науки (Narodowe Centrum Nauki, konkurs OPUS 8, nr umowy: UMO-2014/15/B/HS1/01876).

² M. Kuczyńska. *Ruska homiletyka XVII wieku w Rzeczpospolitej. Ewolucja gatunku – specyfika funkcjonalna*. Szczecin 2004, s. 141.

природно, що він зачіпав низку тем, які до того (і надалі) були предметом повчань, що їх єрархи адресували священикам. Є тут і теми, які стали актуальними для повчань цього типу аж у часах церковного відродження, – не виключено, що завдяки Кирилові Ставровецькому.

Повчання на теми пастирського служіння виголошував для клиру єпископ або митрополит під час синоду чи після хіротонії, згодом їх записували і вручали нововисвяченим священикам (так звані *Хіротонії*). Повчання також могли мати форму дисциплінарних розпоряджень, часто їх записували як правила й уміщали у книги, які мали офіційний церковно-правовий статус. Інші почання, які мали авторитет Отців Церкви (Йоана Золотоустого чи Василя Великого) або авторство яких приписували руським єрархам (напр., Теодосієві Печерському), вписували у призначені для клиру *Кормчі книги* та *Євхологіони*. Фіксували їх і в популярних упродовж століть збірниках гомілій, як-от *Ізмарад* чи *Златоуст*³. У XVII ст. деякі повчання було надруковано. Найдавніша ініціатива такого видання належала єпископові Гедеону Балабанові, який видав друком Хіротонію, проте жоден із її примірників не зберігся до нашого часу. Наступне видання – ймовірно, з друкарні Кременецького братства – з'явилося завдяки зусиллям Атанасія Пузини, який видав повчання з луцького синоду 1638 року. У II пол. XVII ст. писали повчання і видавали їх друком, між іншими, єпископ львівський Йосиф Шумлянський, єпископ перемиський Інокентій Винницький, повчання для духовенства виголошував Дмитро Туптало – вже коли став митрополитом Ростовським.

У змісті книги *Євангелія учительного* Кирила Ставровецького марно шукати окремих дисциплінарних чи морально-етичних повчань, адресованих винятково клирові. Книгу не призначено лише для представників духовенства, – навпаки, як видно з передмови та з укралених у різних місцях авторських зауваг, Ставровецький передбачав широке коло читачів свого твору. Збірник мав прислужитися для поглиблення

³ Напр.: Іоанна Златоустаго наказаніє всякому попови виявлено у складі рукописного Номоканону з I чверти XVII ст., пер. чв., на арк. 399v–400v, пор.: Biblioteka Narodowa (Акс 2736, mf 15349), а також у *Кормчій* кін. XVI ст. (арк. 414v–415v), пор.: *Кириличні рукописні книги у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України. Каталог*, т. 1: XI–XVI ст. / опр. і гол. ред. М. Кольбух. Львів 2007, с. 202. Див. особливо у складі *Ізмараду*, який було призначено для індивідуального вжитку. У ньому містилося багато дидактичних повчань, які стосуються поведінки у храмі й інших норм, що їх повинні дотримуватися священнослужителі. S. Simi. Слова и поучения против язычества в восточнославянской рукописной традиции и рукописи Pio Slavo 26 // *Krakowsko-wileńskie studia slawistyczne*, т. 4 / ред. М. Kuczyńskiej, W. Stępiak-Minczewej, J. Stradomskiego. Kraków 2009, с. 20–21.

релігійного та духовного життя вірних, зокрема й у спосіб індивідуального читання⁴. Проте книгу було задумано і як гомілетичний посібник для не дуже вправних проповідників. З цієї причини, поруч із повчаннями на неділі та на церковні празники, у збірнику бачимо тексти-зразки на принагідні теми: похорону, шлюбу чи освячення храму. Крім того, Ставровецький, структуруючи свої проповіді, надавав окремим підрозділам форми повчань, напоумлень, пересторог. Деякі з проповідей, які стосуються проблем відповідальності і формації духовенства, було виразно звернено до душпастирів: переважно як до вчителів, а часом як до уділювачів святих таїнств і як до літургісантів. Отож, серед багатьох завдань, які виконувало *Євангеліє учительне*, були також і ті традиційні, що їх реалізували єпископські повчання для єреїв. Повчання використовували для формування релігійного життя клиру вже в часах Київської Русі, а через свій універсальний зміст деякі з них, що мали церковний авторитет, а надто ті, які потрапили до канонічних збірників чи були в літургійному вжитку, ставали джерелом інспірації для проповідників упродовж кількох століть. У XVII ст. вибрані середньовічні повчання було надруковано⁵.

У повчаннях можна виокремити певний сформований набір постійних елементів – топосів: і у змісті, й у способі вираження. Цю схему поступово доповнювали, а традиційні мотиви з'являлись у новому суспільно-релігійному контексті; змінювалася єрархія їхньої важливості; щоразу инакше ставили акценти; аргументуючи, дедалі сміливіше залучали західних авторитетів.

⁴ Коментар у закінченні повчання під назвою *Предсловіє или преддверіє хотящому внйти въ сокровище дивной бл҃гости, и премудрости, Гнѣихъ страстей и влѣной см҃урти Гѣ нїего Іс Хѣ къ всякому Хрѣстолюбивому читателю*, пор.: Кирилл Транквиліон Ставровецкий. *Євангеліє Учительное* албо казаня на ндлѣ през рокъ и на праздникі Гнѣкіе и нарочитым стѣымъ оугодником Бжїим. Рохмановъ 1619, арк. 89 (користуюся примірником видання, який доступний на сторінці: www.old.stsl.ru).

⁵ З ініціативи єпископа Арсенія Желиборського повчання Кирила II було надруковано двічі: у Львові 1642 р., разом із *Дидакалією* Сильвестра Косова, а вдруге – 1646 р. у складі львівського *Номоканону*. Текст *Поученіє новосвященному ієреви, єгда єпкопъ отпуцаєть къ прѣтолу єго от себе, подаєть му свиток цей* доступний у: Приложения // С. Голубев. *Кієвскій митрополит Петр Могила и єго сподвижники*, т. 2. Київ 1898. Ще одне видання цього повчання з'явилося з дрібними змінами, які зробив Лазар Баранович, у 1676 р.: *О хиротонїи сирѣчь о рукоположенїи Стѣском на ново поставленномъ іереи. Выписано з правил Стѣыхъ Аплѣ и Стѣыхъ Оцѣ и о Сакраментахъ или о Тайнахъ за бл҃гословенїемъ ясне в Бжѣ Преосїщеннаго Єго Милости Господина Оцѣ Лазаря Барановича*. Новгородокъ Сѣверскій 1676.

Постійним місцем повчань на адресу представників духовного стану були напучування з наочним переліком тяжких гріхів, які суперечать ідеалу священства. У текстах XIII ст., які були популярними також і у XVII ст., читаємо вимоги для єреїв:

<p>Не боуди кощюньникъ, ни игрецъ, ни срамословъникъ, ни боуди, ни градъ, ни величавъ, ни гнѣвливъ, ни яръ, ни напраснъ, ни бестоуднъ, ни пьяница, ни складъ пировыхъ творя [...] ни рѣзоимѣць, накладъ не емли. Да не будеши мятежникъ, ни ротникъ, ни пороучаяся, ни биѣи вѣрна сѣгрѣшающа, ни невѣрна обидяща. А свойма роуками никогожде не оудари, ни лововъ твори, ни закалай животнаго брашна, и пития не приймай безъ време не [...]»⁶.</p>	<p>Отселѣ блюдетѣся всякого грѣха и не работайте плоти. Отверзите от себе пъянство и обьяденъе, лишитѣся тяжъ и сваровъ, вражды, хулы на друга, сквернаго рѣзоиманья и порукъ, гордости и многорѣчья, мерзости и ярости, клятвы лжа, скупости, немилосердья, зависти и ненависти, льсти и лукавства»⁷.</p>
--	---

Традиційні єпископські повчання зазвичай містили детальні переліки гріхів, а моральні риси представників духовного стану було представлено якнайповніше. Актуальна життєва ситуація та виразно окреслений адресат вимагали вичерпної інформації щодо обраної тематики, особливо через те, що духовних семінарій не було, а ці повчання мали підставову формаційну функцію для священнослужителів. Ще детальніше описано амартологічні аспекти в церковних документах, які вказували на гріхи, що роблять неможливим прийняття священств, чи вимагали покарання осіб, котрі прийняли священств. Їх усували з обійманих посад або тимчасово забороняли служити – залежно від ґатунку проґрішення⁸. Ставорецький у *Євангелії учительному*

⁶ Святительское поучение новопоставленому священнику // *Русская Историческая Библиотека*, т. 6: *Памятники древне-русского канонического права*, ч. 1: *Памятники XI–XV в.* Санкт-Петербург 1880, с. 103–104 (№ 7) (далі – РИБ VI).

⁷ Єпископское поучение собору епархіального духовенства // РИБ VI, с. 118 (№ 8).

⁸ Список гріхів, які унеможливають прийняття священств, є, м. ін., у правилах митрополита Кирила II (XIII ст.), що їх уміщували в *Кормчих книгах*, текст пор.: *Правило Кирила, митрополита роускаго (Опредѣленія владимірскаго собора 1274 г.)* // РИБ VI, № 6, с. 90–91. Промовистий список гріхів у текстах нормативного характеру зі XVII ст. пор.: *Номоканон си естъ Законоправилник имѣя по сокращенію правила Сѣхъ Апль, Семи Соборовъ, и помѣстныхъ нѣкихъ. Къ сему и вселенских оучителей и Прпѣныхъ Оцѣ третіе съ болшим исправленіем изданный.* Київ 1629; передрук у: *Opera facultatis theologicae (Universitas Catholica Ucrainorum S. Clementis Papae)*, facsimile Olexa Horbatsch curavit. Rzym 1989, с. 100–101; *Иннокентій Гизель. Миръ з Бѣомъ члѣткѣ или Покаяніе Стѣе.* Киевъ 1669,

часто наводить перелік тяжких гріхів⁹. Наближений до середньовічного, хоча трохи коротший, список священничих провин, неприпустимих із погляду богопосвяченого життя, вміщено у *Повчанні в неділю шістнадцяту по Всіх святих*:

[...] аще кто достоинъ бы былъ презвитерского сана, и оучителемъ быти и свѣтилникомъ в дому Бжѣмъ, маючи вымову красную, и остроту оума, а онъ станется мира сего рабъ, буде торжникомъ, шинкаремъ, пяницею, костырею, лихваремъ, воиномъ, члѣко оубійцею, кровопроливцею, токовый не Бга рабъ но дѣволу. Таковый по истиннѣ закопавъ талантъ Га своего, въ землю темную зловидного срдца своего¹⁰.

На перший погляд, цей фрагмент не відрізняється від моральних приписів, цитованих вище: назви гріхів повторюються, і це теж провини, яких не може допускати духовна особа. Проте цей фрагмент, подібно, як й інші повчання, міг відігравати також й інформативну роль. У ньому пояснено, що той, хто є гендлярем, шинкарем, п'яницею, гравцем у кості, лихварем, вояком, убивцею, котрий проливає кров, мусить вибути з-поміж претендентів на отримання священничих свячень. Це стосується й особи, котра вже отримала свячення. У зв'язку з тим, що *Євангеліє учительне* було адресовано широкому колу читачів із різним ступенем підготовки та рівнем освіти, ймовірно, що роль цього повчання є інформативною, але не тільки. Широкий контекст дозволяє долучити цей фрагмент до теми християнської відповідальності і духовного післанництва, яка повторюється у багатьох місцях збірника і про яку проповідник писав, часто використовуючи мотив біблійних талантів. Божі таланти і дари люди відкидають і марнують у різноманітний спосіб. Церковного реформатора поч. XVII ст. найбільше турбувала проблема відповідального проповідування Божого Слова – ключова, якщо йдеться про релігійно-духовний рівень вірних і захист перед иновірцями. Мабуть, із цієї причини він зосередився на особах,

с. 388–389 // Інокентій Гізель. *Вибрані твори*: У 3-х т., т. 1, кн. 2: фотокопія оригіналу. Київ – Львів 2009, с. 215–216.

⁹ Пор. Кирилл Транквиліон Ставроецкий. Поученіє в неделю 1 еже о митари и фарисеи. ч. 1, арк. 5v–6; Поученіє в нлю 4 Стго Поста, арк. 56v; Поученіє 4 о стрѣхъ Гнихъ, арк. 96–98v // *Євангеліє Учительное* албо казаня на ндлѣ през рокъ и на праздни-ки Гндкіє и нарочитым стѣмъ оугодником Бжѣим. Роухмановъ 1619 (Свято-Троицкая Сергиева Лавра: www.old.stsl.ru).

¹⁰ Кирилл Транквиліон Ставроецкий. *Поученіє в неделю 16 по Всѣхъ Стѣхъ*, арк. 288.

котрі мають Божий дар і відтак певні задатки й уміння для того, щоби стати священиками й учителями¹¹. Через те, що гострий розум і дар красномовства без святости життя не можуть бути корисними для Божої слави, Ставровецький ганив саме талановитих грішників, однозначно вважаючи свідоме марнування цих дарів проявом служіння дияволу. Транквіліонові сильно залежало на тому, щоби проповідники Божого Слова мали належний рівень знань, аби могли стати основою віднови християнства та гідними партнерами в полеміці й дискусіях із іновірцями¹². Це був дуже амбітний план, зокрема з огляду на той факт, що приблизно в тому самому часі Йосафат Кунцевич в 11-му пункті *Правил і Конституцій для духовенства*, усвідомлюючи рівень освіти руського клиру, закликав не заглиблюватись у надто заплутані богословські питання, бо невміло ведена дискусія та брак ґрунтовних знань часто зводять на манівці й приводять до гріха¹³. Подібно на цю тему висловлювався Іларіон Денисович, стверджуючи, що проповідник без ґрунтовної освіти має остерігатися «чужих Постил, бо, читаючи їх (якщо не буде греком, євреєм, богословом чи принаймні філософом, латинником, істориком або хоч би духовним правником), замість риби дасть діткам своїм гадину, повну отрути»¹⁴. Тож діагноз рівня знань серед духовенства був подібним, але пропозиція розв'язку – цілком відмінною. Ставровецький передбачав план-максимум – вихід із «морочу

¹¹ M. Kuczyńska. *Ruska homiletyka*, с. 145.

¹² На цю тему пор.: M. Kuczyńska. *Ruska homiletyka*, особливо підрозділи: *Cyryla Stawrowieckiego wizja odrodzonej Cerkwi й Teologia kontrowersyjna w «Ewangeliarzu rachmanowskim»*, с. 126–164, 202–244.

¹³ «Нехай не досліджують легковажно жодних справ віри, але в простоті серця нехай так думають і говорять, як вірить і завжди вірила Свята Вселенська Апостольська Церква, і нехай не намагаються всього зрозуміти, бо, невміло дискутуючи чи говорячи про правди віри, можна де в чому провинитися проти віри. У велемовності, каже Мудрець, не забракне гріха» (Правила і конституції написані святим Йосафатом для своїх священників // *Святий Йосафат Кунцевич. Документи щодо беатифікації* / пер. Й. Романик. Жовква 2010, с. 302; пор. подібні поради в середньовічному повчанні: *Епископское поучение собору епархіального духовенства*, с. 114).

¹⁴ «Orator Cerkiewny [...] aby się strzegł obcych Postylarzow, bo tych czytając (gdy nie będzie jeśli nie Grek, Hebrajczyk, Theolog, przynajmniej Philosoph, Łacinnik, Historik y Jurista Duchowny od części) miasto ryby da dziatkom swym gadzinę otruy pełną» (Hilarion Denisowicz. *Parergon cudów świętych obraza przeczystej Bogarodzice w monasteru Kupiatyckim. Kijów 1638* // *Seventeenth-Century Writings on the Kievan Caves Monastery*, texts, т. IV. Cambridge 1987, с. 320 (репринт).

незнання»¹⁵ та приготування єреїв не тільки для навчання молитов і катехизму, але й розуміння та пояснювання вірним більш складних богословських питань. Цьому мало служити саме видання відмінного від дотогочасних книг *Євангелія учительного*¹⁶.

Певні категорії гріхів автори повчань для священників розглядали окремо, частіше та детальніше за інші. На першому місці – безперервно ще від часів Середньовіччя – було пияцтво. Такий підхід, напевно, мав дві причини: реальну проблему надужиття алкоголю і те, що внаслідок пияцтва нетверезі люди часто чинили й інші тяжкі гріхи. Тож пияцтво було серйозною духовною загрозою, на яку вказували багато моралістів¹⁷. Ставровецький стверджував, що з пияцтвом пов'язані лінивість та нечистота, бо воно викликає неміч тіла, духовну сліпоту, схильність до розпусти¹⁸.

В іншому повчанні, яке стосується неморальних пастирів, Ставровецький змалював образ єрея, котрий, зловживаючи вином, охоче перебуває в шинках і в кублах гріха, зі задоволенням бере участь у непристойних забавах із гусями та сопілками. Образ пияка-розпусника, учасника бенкетів і азартного гравця в одній особі пригадує опис поганих звичаїв клиру зі середньовічних руських напоумлень і правил для священників¹⁹.

¹⁵ М. Kuczyńska. *Ruska homiletyka*, с. 134–135.

¹⁶ М. Kuczyńska. *Przepowiadanie Słowa Bożego. Ze studiów nad homiletyką prawosławną w Rzeczypospolitej // Język, literatura i kultura Słowian dawniej i dziś – III*, / ред. В. Zieliński. Poznań 2001, с. 98.

¹⁷ У Середньовіччі на цю тему писали, м. ин., єрархи, пор.: Іоана, митрополита рускаго, нереченаго пророкомъ Христовымъ, написавшаго правила церковная отъ святыхъ книгъ въ кратцѣ Якову черноризьцю // *РИБ VI*, с. 17; Повчання мудрого єпископа білогородського Григорія // *Золоте Слово. Хрестоматія літератури України-Русі епохи середньовіччя IX–XV століть*, кн. 2 / за ред. В. Яременка, с. 178; Іосифъ Солтан. Соборъ, во спасаемомъ градѣ Вільни бувшій // *РИБ*, т. 4: *Памятники полемической литературы въ Западной Руси*, ч. 1. Санкт-Петербургъ 1878, с. 12–13.

¹⁸ Кирилл Транквилион Ставровецкий. *Поученіе в нѣлю 26 Євѣліе от Луки, Часть 2. О обядающихся и оупивающих, и о тыхъ иже ожидаютъ гладѣ да дорого продають пшеницу нравоученіе*, арк. 333в.

¹⁹ Пор., напр.: повчання *О казняхъ Божіихъ*, яке у версії, що збереглась у *Торжественнику* (Музей Румянцева), було передруковано у другому виданні праці: Я. Левицький. *Перші українські проповідники і їх твори*. Рим 1973, с. 83–86. Також у правилах пор.: *Правило Кирила, митрополита роускаго*, с. 97–98.

У XVII ст. до тверезости закликали численні автори соборових повчань, між іншими єпископи Атанасій Пузина²⁰, Йосафат Кунцевич²¹, Йосиф Шумлянський²², Інокентій Винницький²³, Дмитро Туптало²⁴. Пияцтво, як вони писали, доводило до занедбань у звершенні богослужень, нетверезий священнослужитель безчестив престол, окрім того, згіршуючи вірних, був для них антиприкладом поведінки. Проблему наслідування поганих пастирів «вівцями» змалював Кирило в повчанні на початок індікту:

Точію спѣшатся къ обяденію и пянству, въ чревнью работа. И яковъ пастъръ ихъ, таковы и овца его, пастырь безъ бѣовидѣнія, и разума съврѣшеннаго, и наказанія истиннаго, овца же безъ свѣтлости разумной, въ тмѣ невѣденія. Пастырь спѣшится въ корчемницю, а овца бѣжа въ блюдилища, и на позорища сатанинскію, и тако обоим пагуба, пастыру лѣности ради, овцам же невѣденія ради, по словеси Гнѣо, слѣпецъ слѣпца водаяй, оба въ яму въпадутъ вѣчной погыбели» (Мт. 15, 14)²⁵.

Ставроецький, а після нього, зокрема, Шумлянський і Винницький, помічали довкола себе «поганих слуг» і «сліпих провідників»²⁶; описуючи небезпеки пияцтва, вони стверджували, що воно виникає перш за все

²⁰ «Прошу теж вас и да зарпещаю з неналежными особами не товариште, на мѣстцах непристойныхъ не знайдуется, забавами корчемными (и попросту реку) не бавтєся. А згола всякого погоршеня выстерѣгайтеся, бовѣмъ горе имже соблазнь приходит» (Синод ведле звичаю дорочного) // І. Огієнко. *Загублений крем'янецький стародрук: «Синод луцький» 1638 р.* (відбиток з журналу «Елпіс» V (1931) 95).

²¹ *Правила і конституції написані святим Йосафатом для своїх священників*, с. 308.

²² Йосиф Шумлянський. *Нравоученіє от насъ єпископа, вамъ мїрскимъ ієреом таковоє преподаєтся, [у:] Метрика альбо реєстр, для порядку Церкви Святой и snadнѣйшой інформацієй, духовнымъ свѣцким, з типографіи єпископской Львовской, при обители Святаго Великаго Мученика Христофора Георгіа видана.* Львів 1687; передрук повчання у: І. Скочиляс. *Собори Львівської єпархії XVI–XVIII століть.* Львів 2006, с. 231. Усі цитати взято з цього видання.

²³ Інокентій Винницький. *Нравоученіє ієреямъ подобаєть* // *Ustawy rządu duchownego i inne pisma biskupa Innocentego Winnickiego* / упоряд. W. Pilipowicz. *Przemysł* 1998, с. 51–52.

²⁴ Дмитрій Митрополить [Туптало]. *Третіє прїготовленіє [Іереовъ къ Бжѣственному причащенію]* // *Сочиненія Святаго Дмитрія митрополита Ростовскаго*, т. 1: *Содержаща въ себѣ разныя небольшие сего Святителя творенія, съ присовокупленіємъ житія его и келейныхъ записок.* Київ 1824, с. 140.

²⁵ Кирилл Транквиліон Ставроецкий. *Въ началѣ индикта сирѣчь новаго лѣта поученіє първое*, арк. 3.

²⁶ «Оувы мнѣ, вся сіа ннѣ зрить око мое въ родѣ моемъ, яко болше таковыхъ рабовъ лукавыхъ и вождевъ слѣпыхъ, их же пянство неразуміємъ ослѣпило, исъ мертвыми

через затуманення розуму. Стан нестями призводив до неможливості звершення святих таїнств, що в небезпеці смерті (а отже, в невідкладній потребі) було особливо небезпечним для вмирущих без хрещення чи покаяння²⁷.

Згідно зі Ставровецьким, притуплення розумової здатності пастиря, котрий зловживає спиртним, узагалі унеможлиблювало його духовну й інтелектуальну опіку над вірними. Духовна паства через відсутність наглядача була розпорошеною, відданою на поживу вовкам, які розшарпують безборонних овець. Це – один із образів, які часто повторюються на сторінках рохманівського *Євангелія учительного*²⁸:

И предаешъ овца Хвѣ волкомъ несытымъ на пожрєніе и звѣромъ лютымъ на растерзаніе пянства ради твоего проклятого. [...] Оуви мнѣ подобно речешъ, друг пришелъ къ мнѣ и веселихся с нимъ идеже пїють вино съ гусльми и свирилми и тогда разыйдоша овца твоя по строминахъ, и падолахъ всякого безаконїа и тамо суть пожръты лвами и паки егда ми одолѣ сонъ, тогда погубихъ таланты твоя. И тогда и тебѣ отвѣщеваеъ Гѣ глѣ, рабе лукавый, неслышалъ еси прѣрка глѣща, горе въстающимъ и з оутра гонящимъ пянство и ждущимъ вечера, вино бо пожжетъ ихъ, пїющее съ гусльми и свирилми, а дѣль гнѣихъ не творяще, сего ради съгорятъ яко тернїе пламенемъ геенскимъ и не будетъ мѣти моей оугашаяй ихъ²⁹.

Як бачимо, Ставровецький не обмежувався коротким напоумленням, як у єпископських повчаннях, а розгортав розлогі картини, які представляють поганих провідників, котрі не вчать вірних волі та страху Божого; він їх називав зрадниками. Вони-бо вибирають вино і бездіяльність, частіше бувають у шинку, ніж у вітварі, а духовні стада віддають ворогові на певну погибель без боротьби:

равно положило не одръ но въ геєнъ» (Кирилл Транквиліон Ставровецкий. *Поученіє в неделю 16 по Всѣхъ Сѣых*, арк. 290v.).

²⁷ Йосиф Шумлянський. *Нравоученіє*, с. 231; Інокентій Гізель у підручнику морального богослов'я зазначив, що в небезпеці перебуває також і п'яна особа, бо у випадку всіх смертних гріхів розкаяння дає шанс на спасення в разі несподіваної смерті, лише для людини, затуманеної алкоголем, це є недоступним, хоча нетвереза людина часто перебуває в небезпеці смерті (Інокентій Гізель. *Миръ з Бѣгомъ* (оригінал, с. 270, репринт, с. 156).

²⁸ Про доброго пастиря і злого наймита пор., напр.: *Поученіє на память Сѣыхъ Обице Єрархомъ, пастыремъ и оучителемъ вселенським*, арк. 18, 20; пор.: М. Kuczyńska. *Ruska homiletyka*, с. 141, прим. 37.

²⁹ Кирилл Транквиліон Ставровецкий. *Поученіє в неделю 26 по Всѣхъ Сѣых*, арк. 290.

Ты иже нѣ присѣдишь въ блудилищахъ и корчемницахъ оумомъ помраченъ безъ страха Бжїа и нѣкогдаже помышляешъ о пришествїю Гдна своего, и нѣже о истязанїю страшномъ, но точїю днь и ноцъ назираешъ и де же вино проливають в корчемницахъ и скорѣе тоу обрящещи ся нежели оу олтаря. И не оусугубляешъ таланта Гня, но паче погубаеш его пянства ради твоего, но и от сего злѣйшая творишь, яко и дпш члѣскихъ предатель бываешъ, предаешъ тѣхъ на смерть за не брженїе твое и пянство проклятое. Сего ради сугубую моуку постраждутъ таковыи, понеже не научают воли Бжей и страху³⁰.

Постійним елементом повчань, скерованих до ереїв, котрі перебувають у гріхах, було нагадування – у формі безпосереднього звернення до священника – про Божий суд і кару. *Євангелїє учительне* Ставровецького містить такі риторичні звертання та старозавітну цитату, надзвичайно популярну серед моралїстів од найдавніших часів³¹:

Боуди сторожъ день и ноцъ съ кршениемъ и съ покаяниемъ, и съ причащениемъ и твори достойное правило съ любовью, тихо, не бързяся... Аще ли кого изгубишь лѣнностью и неродством мука ихъ на тобѣ възискама боудеть ³² .	<i>Азъ бо възвищу крови овецъ моихъ от рукъ вашихъ и за реберъ вашихъ и аггеломъ лютимъ предамъ на мученїе тѣхъ.</i> Таковий отвѣтъ оуслишиши оучителю лѣннивый от Бга своего, противу твоего отвѣта ³³ .	<i>От рукъ твоихъ крови вищу, то естъ дїтъ з грѣшившаго члвѣка.</i> Длѣтого теда прошу вас, чоуйте, дбайте, якъ бысте личбу о Стадѣ своем, на страшном судѣ порядне отдали ³⁴ .	Нехай же тамъ кто [...] оумретъ въ грѣху смертельномъ безъ сповѣди, безъ раздрѣшенїя, а за твоимъ, о іерею, пїанствомъ, вѣдай же, вѣдай запевне, же згиненя его зъ рукъ твоихъ от тебе реквѣровати будутъ, бо самъ Господь Богъ оу пророка Іезекїїла мовит: <i>Крови же его от руки твоея възвищу</i> ³⁵ .
--	--	--	---

Єпископські повчання обмежуються коротким, майже стереотипним напоумленням. Ставровецький натомість не задовольнявся поверховою формулою, а, продовжуючи у своєму пророцькому тоні, розбудовував

³⁰ Кирилл Транквиліон Ставровецкий. *Поученїє в неделю 26*, арк. 290v.

³¹ Накази пророка Єзекиїла (34, 2–4), доповнені напоумленнями Єремїї, скерованими до недобрих пастирїв (2, 8; 10, 21), уживав у зверненнях до пастирїв, м. ин., Григорій Богослов. У його проповідях присутні образи отари, розпорошеної через відсутність пастирїв, і овецъ, які стали жертвою хижаків. Автор також зображає те, що Господь чинить із негідними священниками (Єр. 23, 1–2): D. Zagórski, ks. *Ai σωτηρίας όδοι. Model doskonałenia chrześcijańskiego w świetle ekshortacji pastoralnych Grzegorza z Nazjanzu*. Toruń 2007, с. 195–196.

³² *Святительськое поученїє новопоставленному священнику*, с. 107–108.

³³ Кирилл Транквиліон Ставровецкий. *Поученїє в неделю 16 по Всѣхъ Сѣыхъ*, арк. 290v

³⁴ А. Пузина. *Синод ведле звичаю дорочного*, с. 94.

³⁵ Йосиф Шумлянський. *Нравоученїє от насъ єпископа*, с. 231.

страхотливі, драматичні, майже апокаліптичні візії морального падіння та приголомшливої кари. «Гласъ сей страшный, и прещеніе грозное...», тобто емоційна апострофа, скерована до поганих пастирів і вчителів, нагадує, між іншим, про необхідність у кінці часів звіту щодо довірених талантів:

Оуслышѣте оубо гласъ сей страшный, и прещеніе грозное о оучителѣ и пастырїе стада Хвѣ, иже прїасте власть сїю и таланты къ строенїю, пресвѣтлое слово Бжїе и догматы заповѣдей его. [...] Паки же аще в лѣности и пянствѣ пребудешъ и нерадити о овцахъ Хвѣхъ начнешъ, тогда осудишися и къ моукамъ геенскимъ отсланъ будеши, съ онымъ лукавымъ и лѣнивымъ рабомъ. Аще бо онъ изгонимъ вонъ от дому Гня, иже не имѣя одѣанїа брачного, тыже что речеши, иже съкриваешъ в землю талантъ Бжїй. И предаешъ овца Хвѣ волкомъ несытымъ на пожренїе и звѣромъ лютымъ на растерзанїе пянства ради твоего проклятого [...]. Оувы мнѣ коликую зато постраждешъ моуку, аще бо не сътворшїй млти требующимъ, ошуюю поставляются и въ огонь гаенскїй посылаются моучити. Тыже что за отвѣтъ тогда даси судїи страшному и правосудному, егда ты стяжет о таланты сребра своего и въпроситъ о овцахъ погибшихъ³⁶.

На думку дослідників, православні проповідники не розвинули «душпастирства страху» в таких масштабах, як те було в католицькій Церкві³⁷. Ставровецький, одначе, не раз уживає аргументів, які мали би викликати страх, – імовірно, вважаючи їх ефективним засобом впливу.

До теми пияцтва Ставровецький повертався на сторінках *Євангелія учительного* багато разів, не тільки лякаючи пеклом, але і намагаючись знеохочувати п'яниць змалюванням дошкульного образу фізіології тіла п'яної людини³⁸. Менш натуралістичний опис п'яниці: нікчемного вигляду, брудного, зі скуйовдженням волоссям і в розхристаному одязі – вміщено в соборовому повчанні Шумлянського³⁹.

Причиною Кирилового запалу в боротьбі з пияцтвом, особливо коли йшлося про проповідників, на думку М. Кучинської, було і те, що людина, котра зловживає алкоголем, не засвоює знань і не в змозі

³⁶ Кирилл Транквиліон Ставровецкий. *Поученіе в неделю 16 по Всѣхъ Сѣхъ*, арк. 290.

³⁷ М. А. Корзо. *Образ человека в проповеди XVII века*. Москва 1999, с. 66–71; A. Z. Nowak. *Człowiek wobec wieczności. Ukraińskie i białoruskie prawosławne piśmiennictwo żałobne w XVII w.* Kraków 2008, с. 164.

³⁸ Кирилл Транквиліон Ставровецкий. *Поученіе в нлїю 4 Сѣго Поста. Часть 2. О постѣ и мѣтвѣ, яко се естѣ велїе оружїе на діавола, и о оупивающихъся яко нѣмало разны бѣсноватого*, арк. 56v.

³⁹ Йосиф Шумлянський. *Правоученіе от насѣ епископа*, с. 229.

передати їх вірним⁴⁰. Подібно висловився про цей стан львівський єпископ, пригадуючи зібраним на синоді священикам, що людина, котра зловживає алкоголем, позбавляє себе розуму. П'яний проповідник не може навчати інших і сам теж не матиме жодної користі з читання Святого Письма, бо «алкоголь засліплює очі, зв'язує язик і затуманює розум»⁴¹.

Пияцтво священиків було предметом повчань іще в Середньовіччі, та цю проблему почали ширше обговорювати у своїх науках уже моралісти XVII ст. Пов'язано це, мабуть, із тим, що саме тоді церковні реформатори, зокрема й завдяки активній участі Ставровецького, активізували зусилля для віднови проповідництва⁴².

У повчаннях для священиків серед гріхів, яких не личить коїти клирикам, названо гордість, – зазвичай нею розпочинають катехизмовий перелік гріхів. Подібно як і пияцтво, гордість уважали джерелом зла. Ставровецький не подав цього гріха в цитованому вище переліку, проте багато разів про нього згадував, особливо в контексті падіння ангелів і прародичів⁴³, а також сучасних йому душпастирів: «Таковий ннѣ суть оу

⁴⁰ M. Kuczyńska. Teologia moralna – zakres tematyczny i formy istnienia w postylografii ruskiej (na materiale Ewangelii Pouczającej Cyryla Stawrowieckiego) // *Київська Академія* 6 (2008) 43.

⁴¹ «Давно то повидѣлъ въ своихъ повѣстехъ мудрый Соломонъ: еслиж чловѣкови простому свѣцкому піанство естъ такъ шкодливое и страшное, а якожь не будетъ шклдливое чловѣкови духовному, поневажь бовѣмъ духовного каждого, иле священника мѣрскаго, на парохіи застаючого, естъ то поприсяженная его повинност не тылко себе самого, але и парохіанъ своихъ, если не щоденне, то принамнѣй въ неделю, въ свято урочистое, в Церквѣ Божой вѣры и добрыхъ дѣл оучити, то треба трезвому быти, бо піаній, посполите мовимо, вѣршовъ не складаеть. Гдыж само досвѣдчене показуеть, же піаній не тылко иншого кого, але и себе самого наоучити нѣчого з Писма Святаго не может, бо му піанство оумъ помрачаеть, очи ослѣпляеть, языкъ вяжетъ, же другій піаній слова иле доброго вымовити не может» (Йосиф Шумлянський. Нравоученіе от насъ єпископа // *Собори Львівської єпархії XVI–XVIII століть*. Львів 2006, с. 230).

⁴² На тему стану православного проповідництва у XVI–XVII ст. пор. I. Korowicki. Stan kaznodziejstwa prawosławnego na przełomie XVI–XVII w. w państwie Litewsko-Polskiem // *ЕЛПИС* 9 (1935) 241–279; P. Karwecki. Prawosławna homiletyka Joannicjusza Galatowskiego (Przełom w prawosławnej homiletyce XVII w.) // *Studia Theologica Varsaviensia* 2 (1972) 205–233; П. Ченіга. Початки барокового проповідництва в українському письменстві // *Мовознавство* (1996) 25–30; M. Kuczyńska. Wprowadzenie // *Ruska*, с. 7–18.

⁴³ Біблійні приклади гордині пор.: Кирилл Транквиліон Ставровецький. *Поученіе в неделю 1 еже о митари и фарисеи*, арк. 5.

нась наставниці, иже не хвалу Бжїю розмножують, но бѣсовскую гордыню. Не Хѡу рабы суще, но тщеславію»⁴⁴. До священників він звертався й у позитивний спосіб, закликаючи їх до скромности і до смирення – найкращого ліку й антидоту від згаданого гріха⁴⁵. У багатьох повчаннях читаємо, що смирення є основою всіх чеснот і особливо має бути притаманним священникам⁴⁶:

Смиреніє [...] есть всѣхъ добродѣтелей основаніе, найпаче же (глющу Златоусту) сана Іерейскаго и того ради Іерей найпаче сію добродѣтель возлюбити должень⁴⁷.

Цитована Бесіда Варлаама Голенковського містить не тільки визначення смирення⁴⁸, але і розгляд способів, як можна збуджувати в собі поставу самоприниження з допомогою роздумів про Бога, Який став

⁴⁴ Кирилл Транквиліон Ставровецкий. *Поученіє на рождество стго Іоанна*, арк. 131 (друга нумерація).

⁴⁵ Кирилл Транквиліон Ставровецкий. *Поученіє в неделю 1 еже о митарі и фарисеи*, арк. 5v–6. Також і Шумлянський закликав священників: «Любіть найбільше покору і мудрість» (*Нравоученіє от насъ епископа*, с. 233).

⁴⁶ «А поневажъ нѣчого иншого такъ не пристойть оучителеви, якъ покора, и сегосвѣтней маетности взгоржене, тое двое и тоуть Хсѣ показуеъ, и оученикомъ приказуеъ, мовячи, даромъ взяли есте, даромъ и давайте. И невысоко о собѣ держѣте, же такъ знаменитыи добра маете и даете, але покору мѣйте, и до маетности сердца не прикладайте. Даромъ бовѣмъ взяли есте дар, и я вамъ безъ цены такъ великіи добра дадемъ. Не беручи прето и вы заплаты, послужѣте ними, нѣчого сегосвѣтного за нихъ не выт ягаючи» (арк. 231–232); Мелетій Смотрицький. *Євангелие учительное албо казаня на каждую неделю и свята урочистыи // The «Jevanhelije učitelnoje» of Meletij Smotryckij* / вступ D. A. Frick. Cambridge 1987, с. 430–431 (репринт).

⁴⁷ Далі читаємо: «Ибо яко домъ елико в высоту болѣе зиждется, толико глубочайшее основаніе имѣти должень, и древо толико нижае къ земли прекланяется, елико болшими обложено и отягощено бывеетъ плодами. Сице елико преизящнѣйшее есть сщеническое достоинство, толико болшее и глубочайшее его иматъ быти смиреніе» (Варлаам Голенковський. *Бесѣда ѣ о смиреніи Іерейскомъ, во время служенія каково има быти // Діалогисм дховный си ест двоесловіе внемъ же бестѣдуетъ любитель со любовію о іереехъ добрыхъ и злыхъ и о Таинъ Евхаристіи Стѡй и о плодахъ ея в ползу дховнымъ и мірскимъ*. Киевъ 1714, арк. 48v–49).

⁴⁸ «Истинное смиреніе Любителю оутверждается на разсужденіи самага себе. Аще кто себе разсуждаетъ быти ничто, но единъ калъ, едины оуметь, прахъ, и пепель. Послѣднѣйшегоже паче всѣхъ презирая и оуничтожая себе предъ лицемъ Бжїимъ, и предъ Величествомъ Прѡтола его превысокаго и сповѣдающъ себе недостойна не точію ясти Тѣло и пити Кровъ Гїю, но ниже възрѣти и поне оумомъ коснутися сей предивной и пре естественной Таинъ его Стѡй» (Варлаам Голенковський. *Бесѣда 4 о приуготовленіи къ Трапезѣ Стѡй // Діалогисм*, арк. 110v–111).

людиною⁴⁹. Подібно і для Ставровецького знаком смирення Христа було вмивання ніг учням, зокрема Юді⁵⁰, а також сам вибір апостолів з-поміж убогих, скромних і простих рибалок, як про те писав Кирило в частині проповіді під заголовком *Часть в̃ о нищихъ и безкнижныхъ апльхъ, и о ловитвѣ ихъ разумныхъ рыбъ и о неволѣ въ верженномъ въ море вѣка сего*. Подібний аргумент бачимо у *Євангелії учительному*, яке було вида-но трьома роками раніше від рохманівського:

<p>[...] если бы оучоныхъ и мудрыхъ, або славныхъ змежи Жидовъ, и богатыхъ мужей былъ выбралъ Х̃с, и тыхъ своей науки проповѣдниками и оучителями оучинилъ былъ, здальбыся то нѣякій людемъ приподобаячійся поступокъ быти. ... Не таковыхъ прето оучениковъ выбралъ Х̃с, але противнымъ способомъ оубогихъ и не славныхъ, неукихъ простаковъ. Сирянъ в языку, а поставою покорныхъ и скромныхъ⁵¹.</p>	<p>Почтоже Х̃с избра аплов нищихъ, худородныхъ, безкнижныхъ, простаковъ, буя бо мира сего избра Бг̃ъ и немонныхъ, да посрамитъ премудрыхъ по плоти, и да преодолѣю крѣпкымъ. И да явится Бж̃іе некрѣпкое, да крѣпкихъ мира сего побѣдитъ. Сего ради избра апловъ нищихъ и безкнижныхъ, аще бы Х̃с избравъ славныхъ, богатыхъ и филозофовъ премудрыхъ от мира сего на апльство, тогда бы рекли невѣрныи, яко аплы вашѣ многихъ нищихъ златомъ прекупили на вѣру Х̃воу и мнози оуклонилися въ слѣдъ ихъ злата ради и паки. Аще бы премудры избравъ, тогда бы рекли, яко аплы премудростію многихъ прелестили и на вѣру Х̃воу привели⁵².</p>
---	--

Спільним у всіх повчаннях для священників був заклик (наявний уже в численних патристичних текстах) до того, щоби життя відповідало навчанню. Як писав Йоан Золотоустий, *«не довльѣтъ бо еже токмо творити, да бы инѣхъ симъ наоучити, но развѣ аще съ симъ и гл̃ы въслѣдовати будутъ. И не мое се Слово, но самага С̃нса моего. Иже бо аще, рече, С̃творитъ и наоучитъ с̃й велій наречется»*⁵³. Така відповідність є не

⁴⁹ Варлаам Голенковскій. Бесѣда 4 о приуготовленіи къ Трапезѣ Стой // *Диалогисм*, арк. 106–110.

⁵⁰ Кирилл Транквиліон Ставровецкій. *Въ Ст̃ий Великій Четверток по поученій пять о страстехъ Г̃а нашего Іс Х̃а на въспоминаніе пятыхъ ранъ его Пр̃тыхъ и на оумовеніе ногъ его 1. казане, Часть 2. О смиреніи Х̃вѣ и о пречудномъ служенію его*, арк. 78–80v.

⁵¹ Мелетій Смотрицькій. Наука в неделю осмнадцатую по сошествіи Ст̃го Дх̃а (арк. 105) // *Євангелие учительное*, с. 304.

⁵² Кирилл Транквиліон Ставровецкій. *Поученіе в неделю 2 по Всѣхъ Ст̃ыхъ*, арк. 211v.

⁵³ *Иже въ ст̃ыхъ Ой̃я нашего Иоанна Златоустаго Архієїтпа Константинополя книга о св̃щенствѣ къ неиже въ кратцѣ събранное житіе Ст̃го и прочая ноужнаа в обшую ползу простимъ наче же бл̃говѣннымъ іереомъ въ исправленіе приложена соутъ*. Львовъ 1614, с. 142.

тільки необхідною умовою голошення Божого Слова, але і найефективнішим способом впливу на вірних. Атанасій Пузина в синодальному повчанні закликав душпастирів: «Пасіть [вівці] словом і ділом», «будьте добрим прикладом»⁵⁴. А Іларіон Денисович, звертаючись до церковних проповідників, радив, «нехай сам [учитель] так живе, яких других хоче мати»⁵⁵. Ставровецький багато разів повторював ці істини, переконуючи, як уже цитований Отець Церкви, що чеснотливе життя важливіше від здійснення чуд⁵⁶:

[...] лучше есть добродѣтельное житіе нежели чудесь твореніе. Ибо о семъ и Хс̄ предрекъ полагающе законъ оучнкомъ, нарекъ аще сътворите знаменіа, но егда видятъ ваша добрая дѣла, тогда прославятъ Оца вашего иже есть на нбси и свѣт вашъ просвѣтитса пред чл̄ки, яко да видятъ добрая дѣла ваша, а не знаменіа и чудотвореніа. Но да наречетъ кто, яко знаменій отрицаетъ, не буди то. Добро и се и даръ Бж̄ій есть, но аще прежде не покажеша житіа доброго не можеш знаменій творити ибо добродѣтельное житіе привлечит блг̄тъ С̄тго Д̄ха въ дѣство знаменій⁵⁷.

Відповідальність, яка лежить на священниках, є величезною. Ця проблема стала предметом глибоких роздумів багатьох ранньохристиянських богословів. Золотоустий, пишучи про духовне батьківство, стверджував, що влада душпастира більша за владу батьків, а гідність впливає з можливості відпускання гріхів, бо ж «поза священничою владою спасення

⁵⁴ «Пасѣте дѣлом и словом, яко и наш Пастыреначалник Іс̄ Хс̄ Гд̄ь, перше почал чинити, а потомъ оучити. Будте добрим прикладомъ житіемъ привѣтомъ, не менш и наукою. Такъ бовѣм и Павелъ С̄тый Тимофіа оученика своего наоучил, абы и сам оучился и оучил. Кгдыж при побожном житіи, и наука много помагаетъ и овшем часом наукою и болше может. Яко кгда противко еретикови и непріятелем Цр̄кве Хр̄стовой, заставлятися прійдетъ, се каждый на житіе смотри, анѣ каждый о нем знаетъ. Потреба велце науки Петра С̄таго Ап̄ла о оупованіи своемъ отвѣтъ давати, вопрошающим нас» (А. Пузина. Синод ведле звичаю дорочного, с. 94).

⁵⁵ Hilarion Denisowicz. *Parergon cudów*, с. 319–320.

⁵⁶ Про святого Павла Золотоустий писав: «Навіть якщо оминемо чудеса і перейдемо до життя того святого й зупинимось на його ангельських діяннях, то побачимо, що у них цей борець Христовий є більшим переможцем, ніж у своїх чудесах. Хто може описати його ревність, лагідність, постійну небезпеку, безперестанні турботи, безнастанне піклування про Церкви, співчуття до немічних, численні прикрощі, неодмінні переслідування, щоденну смерть» (Йоан Золотоустий. *Про священство*. Львів 2001, с. 126).

⁵⁷ Кирилл Транквиліон Ставровецький. *Поученіє в неділю 20 по Всѣхъ С̄тыхъ*, арк. 309v.

осягнути неможливо»⁵⁸. Цей мотив пізніше з'являється у всіх повчаннях, скерованих до служителів святих таїнств⁵⁹. У них найчастіше порівнювали владу духовну і світську, яка, щоправда, приносить привілеї, уповноваження і славу, але обмежена до земних справ і є дочасною. Цей мотив у XVII ст. мав продовження, зокрема, в повчаннях-передмовах до друкованих літургійних книг, укладених за участю Петра Могили⁶⁰ та інших світських і духовних учителів⁶¹. Формування відповідальних душпа-

⁵⁸ W. Kania, ks. Ideał kapłana według Jana Chryzostoma // *Ateneum Kapłańskie*, т. 46. 1947, с. 111.

⁵⁹ У синодальному повчанні XIII ст.: «Слыште ерѣйскѣй преподобный изборе: кѣ вамъ ми слово. Понеже вы нарекоцетея земнии ангели и небеснии челоуѣци: вы со ангели предстоите оу престола Господня, вы съ серафимы носите Господа, вы сводите Духъ Святый съ небесе, и претворяете хлѣбъ въ плоть и вино въ кровь Божию, челоуѣкомъ невидимо, мнози же святии видѣша и нынѣ достоинии видятъ, вы просвѣщаете челоуѣцы божественымъ крщеньемъ, вы связаете на земли, Богъ не раздрѣшаетъ на небеси, вы раздрѣшаете на земли, Богъ не связаетъ на небеси» (Епископское поучение собору епархіального духовенства, с. 111–113).

⁶⁰ «Знаменитая заисте годность Сщеническая, поневажъ оной жадной станъ на томъ свѣтѣ поровнатися не можетъ. Станъ Цесарскій и Кролевскій, есть досытъ поважный, але над оного есть поважнѣшій станъ Сщенической, бо Цесаром, Кролемъ, и всѣмъ Потентатомъ того свѣта, влада от Бѣа Всемогущаго есть дана, над маетностями, грунтами землѣ, и над тѣломъ людскимъ. А Сщеници владнуть дшею людскою, розвязуючи оную, з грѣхов Бѣу брыдких, и звязуючи владзою, от Хѣ Пана собѣ даною [...] Якъ теде душа есть зацнѣишая над тѣло, такъ станъ Сщенической палму годности, всѣмъ станомъ Потентатовъ того свѣта прерываетъ», «А нетылко годность Сщеническая над станами найзацнѣишими того свѣта продкуетъ, але тежъ и оныхъ мешканцовъ Небесныхъ, всѣхъ Ангѣльскихъ Хоровъ перебывает, гды ведлугъ владзы своеѣ, нѣныѣ ворота, кому хочеть отмываетъ и замыкаетъ. Мѣль негдысь власть Херувимъ, иж з огнистымъ мечемъ стоячи оу фурты Райскоѣ нѣкого не пускаль до Раю, але тотъ мечъ Херувимскій през Хѣ Пнѣа зопсованый есть и зроблений на Ключѣ до Палацу небесного, которыѣ поданы суть от Хѣ Пана Аплу Петру и всѣмъ Сщеникомъ» (Петро Могила. Предмова до Чителника Осщенного (*Евангеліе Учителное албо казаня на кождую неделю и свята урочистивыѣ*. Київ, 1637) // Хв. Тітов. *Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI–XVIII вв.*: Всебірка передмов до українських стародруків. Київ 1924, с. 322; пор. також: Петро Могила. Наказаніе о власти Архїереомъ от Хѣ Бѣа еже вязати и рѣшати данною, юже и предивнымъ яственнымъ чудомъ извѣствуеть: и яко сіе чудо сіе чудо есть знаменіе извѣстное истинныя Црѣкве // *Еухологїон албо молитословъ или требникъ*, ч. 1. Київ 1646, с. 800. Темі гідности і служіння священника присвячено цілу требникову статтю: див. с. 787–806. На цю тему пор.: М. Melnyk. *Godność i tożsamość sakramentalna stanu kapłańskiego* // його ж. *Problematyka antropologiczna w pismach Piotra Mohyły*. Olsztyn 2005, с. 210–220.

⁶¹ Михайло Сльозка. Предмова – присвята Арсенію Желиборському // *Апостол*. Львів 1654, арк. 4–5 н.н.; Предмова до чителника, саномъ Сщєнства почтеннаго //

стирів, служителів святих таїнств, було одним з найважливіших завдань, за які бралися головні постаті церковного відродження, а Ставровецький був у цій царині одним із перших духовних відновлювачів. У повчанні на Різдво Йоана Хрестителя Кирило переконував, що, як єрарх, так і кожен пресвітер володіє небесними багатствами і дарами Святого Духа, а тому їм має коритися імператор, прагнучи вічного життя:

[...] яко и самую кровь его пѣстовати рукама тѣхъ и мню яко и самымъ аггломъ оудивлятися л власти и достоинству тѣхъ. Сего ради стлѣ, патрїархове, митрополитыи, еппы, и презвитерове болшую оубо славу и честь, повагу и достоинство и власть свою имѣють от Бѣа сугубо паче црѣй и от князей земныхъ. Црѣ бо владѣеть земными богатствы и видимымъ тѣломъ и временною смертію и животомъ. Архієппы же и сщєнницы владѣютъ нбными богатствы, дарами Дѣа стго и невидимую дшею и смртію и животомъ вѣчнымъ. Царѣ въ темницу затворяеть дочасу и паки аще хоцетъ изводитъ на честь временную, сщєнницы же зловѣрного и непокаавшагося грѣшника, аще въсхоцуть затворятють его въ адову темницу и свяжутъ вѣчною неволею и аще въсхоцуть кого извести от адовы смертной тмы, то изведуть на свѣтъ и от смерти въ животъ, симъ ключемъ пречуднымъ. А ктому безвсякого прекословія меншій от болшаго блвится. Аще же кesarѣ и цар земный подкланяеть главою свою под руку стлѣскую и блвенїа просить оу него и сщєнникъ иматъ власть таковую от Бѣа, еже самого црѣя носящаго дїадиму связати его дховым ланцухом то безвсякого спору и прекословія, болшій естѣ стлѣ от црѣя и от князя⁶².

Підсумовуючи, слід ствердити, що теми, які зачіпав Кирило Ставровецький, і безпосередні звертання до адресата дозволяють трактувати його як учителя та мораліста, продовжувача традиції етичних повчань для священників. Помітною є не лише континуація цієї традиції, але і її якісна зміна.

Євангеліє учительне давало Ставровецькому розширені можливості, вільне дихання, а його повчання не були такими стислими, як давні середньовічні, які, за своїм характером, часом були наближені до дисциплінарних приписів. Транквіліон промовляв розлого, вживаючи символічні образи, а його тон тільки час від часу нагадує тон повчань настоятеля чи

Сухологіон albo молитвослов или требникъ. Львовъ 1668 (передмову повторено у виданні: Львовъ 1682).

⁶² Кирилл Транквиліон Ставровецкий. *Поученіє на рождество стго Іоанна*, арк. 135v–136.

ерарха парафіяльному клиру. Найчастіше це голос звучний, пророцький, моментами навіть апокаліптичний.

Мораліст Ставровецький розставляв акценти инакше, ніж його попередники: зачіпаючи етичну проблематику, міцно пов'язував її з проблемою священничого навчання, а меншою мірою – зі звершенням святих таїнств чи службою при вівтарі. Такі підходи можна помітити в пізніших повчаннях для священників Шумлянського, Винницького, Туптала, а особливо у спеціально присвяченому церковним проповідникам повчанні Іларіона Денисовича. Тож Ставровецький був піонером у цій ділянці, а може, і джерелом натхнення для деяких реформаторів XVII ст. Без сумніву, він одним із перших запропонував нові, більш передові, розв'язки старих формаційних проблем, адже був переконаний, що успіх релігійного оновлення залежить від кадрів, од появи освіченого, свідомого своєї ролі духовенства.

**The Traditional Didactic Themes for Priests
in *The Didactic Gospel* by Kyrylo Tranquillon Stavrovetsky –
Continuity and Changes**

Alicja Z. Nowak

Kyrylo Tranquillon Stavrovetsky's *Didactic Gospel* [Uchytelnoye Yevanheliye] made a significant contribution into the reform of the Orthodox Church in the early 17th century. This article shows that the preacher, calling for the intellectual, disciplinary and ethical renewal, touched a bunch of themes which by that time (and further on) had been the subject of hierarchal instructions addressed to the priests (i.e. synodal or chirotonial preachings). However, the moral teacher would often give them new interpretations, different from those of his predecessors: raising ethical issues, he most strongly linked them to the problem of priestly teaching. Similar approaches can be observed in the later homilies for priests.

Keywords: homily, priest, sin, morality.